

Effect of water stress and different levels of nitrogen fertilizer on seed yield and its components, nitrogen uptake and water use and nitrogen utility efficiency in two rapeseed (*Brassica napus* L.) cultivars

علیرضا دانشمند^۱، امیرحسین شیرانی راد^۲، قربان نورمحمدی^۳، قاسم زارعی^۴ و جهانفر دانشیان^۵

اثر تنش آبی و مقادیر مختلف کود نیتروژن بر عملکرد دانه، اجزاء عملکرد،

( ) :

جذب نیتروژن و کارایی مصرف آب و نیتروژن در دو رقم کلزا.

)

(

)

(

تاریخ دریافت: ۱۳۸۵/۱۱/۱۴

* بخشی از رساله دکتری زراعت نگارنده اول در گروه زراعت دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات اهواز

۱- عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد قائم شهر (مکاتبه کننده)

۲ و ۵- استادیار، مؤسسه تحقیقات اصلاح و تهیه نهال و بذر

۴- استادیار، مؤسسه تحقیقات فنی و مهندسی کشاورزی

۳- استاد دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران

شرایط رطوبتی خاک بستگی دارد. میزان نیتروژن، در شرایط نیتروژن و رطوبت متغیر خاک متغیر بوده به گونه‌ای که شرایط خشک منجر به کاهش میزان نیتروژن در گیاه می‌گردد. کمبود آب و نیتروژن به تنهایی و به صورت متقابل، اثرات منفی در رشد و عملکرد گیاه دارند (Rathke et al., 2005). مقادیر بالای نیتروژن مصرفی در زراعت این گیاه دلالت بر ناکارآمدی استفاده و خطر از دست رفتن نیتروژن مصرفی به محیط دارد (Rossate et al., 2001). گزارش‌های زیادی نشان داده‌اند که این ناکارآمدی نسبی در صدور نیتروژن به اندام قابل برداشت، از نیتروژن از دست رفته در اثر برگ‌های یخ زده و ریزش کرده نشأت می‌گیرد، آنچنانکه ریزش شدید برگ‌های حاوی مقادیر بالای نیتروژن، بعد از زمان گل‌دهی در این گیاه گزارش گردیده است (Rathke et al., 2005). کارایی انتقال نیتروژن ذخیره شده در برگ به دانه، ممکن است با افزایش ذخیره نیتروژن در داخل گیاه بهبود یا بد (Rossate et al., 2001). در بررسی اثر نیتروژن مصرفی بر عملکرد و کیفیت کلزای بهاره مشخص شد که کمترین میزان عملکردانه در زمانی که هیچ میزان کودی به کار برده نشد، به دست آمد. در مقابل، بیشترین میزان این صفت در تیمار ۲۴۰ کیلوگرم نیتروژن مصرفی در هکتار مشاهده شد (Rathke et al., 2005). کاهش در جذب نیتروژن در گیاهان تنش دیده در نتیجه کاهش رشد گیاه بوده که تقاضای گیاه را برای جذب نیتروژن تحت تأثیر قرار می‌دهد (Xu et al., 2006). تفاوت غذایی ممکن است مربوط به اختلافات ژنوتیپ‌ها در کارایی جذب عناصر غذایی از خاک (کارایی جذب) و تفاوت کارایی در تبدیل عناصر جذب شده برای تولید ماده خشک باشد که اصطلاحاً کارایی استفاده نامیده می‌شود (Svencjak and Rengel, 2006).

در مناطق خشک و نیمه خشک، آب محدودیت اصلی بوده و خشکی از جمله مهمترین عوامل القاکننده تنش در گیاهان زراعی به حساب می‌آید. چنین تنشی بر روی عملکرد محصول اثر گذاشته و اغلب باعث ایجاد افت در آن می‌گردد (Sierets et al., 1987; Sloan et al., 1990). کلزا گیاه زراعی مهمی است که عمدتاً برای تولید روغن کشت می‌شود، با این حال یک گیاه تناوبی است که بیشتر در تناوب با غلات قرار می‌گیرد. این گیاه ظرفیت و توانایی بالایی، در جذب نیتروژن از خاک داشته و به عنوان یک گیاه گیرنده^۱ برای کاهش آبتویی نترات از نظام‌های زراعی به کار می‌رود (Rossate et al., 2001). زراعت کلزا پدیده‌ای جدید به شمار آمده و نقطه امید برای تأمین روغن محسوب می‌شود (بی‌نام، ۱۳۷۷). کلزا نیز همانند بسیاری از گیاهان زراعی از تنش کم آبی متأثر می‌شود و بسته به وضعیت آبی در مراحل ویژه‌ای از فنولوژی خود به ویژه دوره رشد زایشی، کمیت و کیفیت آن تحت تأثیر قرار می‌گیرد. علت این امر به احتمال زیاد، تغییر در تظاهر ژن‌های کنترل‌کننده صفات کیفی دانه است. در بررسی تیمارهای تنش آبی (تنش در ابتدای رشد رویشی، اواخر رشد رویشی و مرحله گل‌دهی) بر روی ارقام کلزا مشاهده شد که تنش آبی به طور معنی‌داری تعداد خورجین در هر گیاه، تعداد دانه در هر خورجین و عملکرد دانه را کاهش داد. کمترین تعداد خورجین و دانه در خورجین مربوط به گیاهان تنش دیده در مرحله گل‌دهی بود. کاهش وزن دانه نیز در تیمارهای تنش آبی اعمال شده در اواخر دوره رشد بیشتر بود (Hashem et al., 1998).

عملکرد کلزا به ظرفیت عملکرد رقم، شرایط محیطی و نوع مدیریت زراعی و مدیریت خاک بستگی دارد. یکی از مهمترین عواملی که عملکرد را تحت تأثیر قرار می‌دهد کود نیتروژنه است. کارایی مصرف نیتروژن به

کارایی مصرف آب نیز، یکی از خصوصیات مهم فیزیولوژیک است که نشان‌دهنده توانایی گیاه در مقابله با تنش آب است (Daniel and Scott, 1991). روش‌های افزایش کارایی مصرف آب برای تولید عملکرد بهینه در مزارع تحت آبیاری از زمینه‌های اصلی مطالعه اثر متقابل گیاه × محیط در دهه‌های گذشته بوده است. هر عاملی که عملکرد را افزایش دهد، معمولاً کارایی مصرف آب را نیز بهبود می‌بخشد. هم‌چنین، عواملی که کاهش تبخیر و تعرق طی فصل رشد را به همراه داشته باشند نیز بر افزایش این خصوصیت مؤثراند (Garsied *et al.*, 1992). اگر چه کشت کلزا در بسیاری از کشورهای جهان سابقه طولانی دارد ولی کشت این گیاه به عنوان یک گیاه روغنی ارزشمند در تناوب زراعی ایران در سال‌های اخیر مطرح شده است. از طرفی با توجه به هم‌زمانی دوره رشد زایشی این گیاه با محصولات اساسی دیگری همانند گندم و جو و اینکه ممکن است آب گران قدر بهاره به این زراعت‌های اصلی تخصیص یابد، و از آنجائیکه تنش آب گذشته از اثرات مستقیم آن در فرایندهای متابولیکی گیاه جذب عناصر غذایی به ویژه جذب نیتروژن از خاک را نیز کاهش می‌دهد بنابراین این تحقیق با اهداف زیر انجام گرفت.

۱- بررسی اثر تنش آبی با شدت‌های مختلف از مرحله رشد زایشی و مقادیر مختلف کود نیتروژن بر خصوصیات فیزیولوژیک، عملکردانه، عملکرد بیولوژیک و اجزای عملکرد و بررسی ارتباط بین اجزای عملکرد با عملکرد دانه.

۲- انتخاب رقم مناسب در شرایط تنش‌های مختلف آبی و مقادیر مختلف نیتروژن.

۳- بررسی کارایی‌های مصرف آب برای عملکرد دانه و ماده خشک کل و همچنین انواع کارایی‌های نیتروژن در شرایط شدت‌های مختلف تنش آبی و مقادیر مختلف کود نیتروژن و ارتباط بین این کارایی‌ها با عملکرد دانه.

محل اجرای آزمایش در مزرعه ۴۰۰ هکتاری مؤسسه تحقیقات اصلاح و تهیه نهال و بذر کرج بود. طول جغرافیایی محل اجرای آزمایش، ۵۰ درجه و ۵۷ دقیقه شرقی عرض جغرافیایی آن ۳۵ درجه و ۴۸ دقیقه شمالی و ارتفاع آن از سطح دریا ۱۳۲۱ متر است. براساس آمار آب و هوایی و با توجه به منحنی آمبروترمیک، منطقه مورد نظر با داشتن ۱۵۰ تا ۱۸۰ روز و گاهی تا ۲۰۰ روز خشک جزء مناطق آب و هوایی مدیترانه‌ای گرم و خشک و با داشتن زمستان سرد و مرطوب و تابستان گرم و خشک جزء مناطق نیمه خشک محسوب می‌شود. بر اساس میانگین داده‌های سی ساله اخیر اداره هواشناسی کرج، متوسط بارندگی سالیانه منطقه، ۲۴۳ میلی‌متر بوده و بارندگی عمدتاً در اواخر پاییز و اوایل بهار روی می‌دهد (بی‌نام، ۱۳۸۵). میزان بارندگی مؤثر در طول فصل رشد حدود ۱۵۰/۶ میلی‌متر گزارش گردید. قبل از آماده‌سازی زمین و مصرف کودهای شیمیایی، از خاک نقاط مختلف مزرعه در دو عمق ۰-۳۰ و ۶۰-۳۰ سانتی‌متری برای تعیین خصوصیات فیزیکی و شیمیایی خاک نمونه‌برداری گردید. به ترتیب در دو عمق ۰-۳۰ و ۶۰-۳۰ سانتی‌متری، بافت خاک، درصد کربن آلی، میزان نیتروژن کل (درصد)، هدایت الکتریکی (dS/m) و اسیدیته، لوم و لوم سیلتی، ۰/۴۹ و ۰/۲۰ و ۰/۰۵ و ۰/۰۴، ۱/۲۰ و ۲/۱۹، ۷/۸۶ و ۷/۶۷ بود. سطوح مختلف تخلیه رطوبتی خاک، سطوح مختلف نیتروژن و ارقام کلزا تیمارهای آزمایش بودند. در این آزمایش، تنش آبی بر اساس آبیاری در درصدهای مختلف تخلیه رطوبتی خاک اعمال گردید. این تنش‌ها به صورت آبیاری به هنگام تخلیه ۴۰ درصد رطوبت قابل استفاده گیاه (شاهد) و آبیاری به هنگام رسیدن به ۶۰ و ۸۰ درصد تخلیه رطوبت قابل استفاده گیاه اعمال گردید. تیمارهای تنش آبی و مصرف نیتروژن که در چهار میزان صفر، ۷۵، ۱۵۰ و ۲۲۵ کیلوگرم نیتروژن خالص در هکتار

از منبع کودی اوره بودند، در کرت‌های اصلی قرار داده شدند. ارقام کلزا شامل زرفام و مودنا در کرت‌های فرعی قرار گرفتند. این دو رقم هر دو تیپ رشدی پاییزه داشته و از نظر توقع به نیتروژن مصرفی و پاسخ به رطوبت مصرفی براساس تحقیقات انجام شده توسط بخش دانه‌های روغنی تفاوت دارند. نوع طرح آزمایشی، فاکتوریل اسپلیت پلات بود که در چهار تکرار اجرا گردید. در مزرعه آزمایشی در سال قبل، گندم کشت شده بود. عملیات تهیه زمین شامل آبیاری زمین و پس از گاورو شدن، انجام شخم پاییزه به وسیله گاو آهن برگردان‌دار و سپس افزودن عناصر کودی به جز نیتروژن به همراه ۲/۵ لیتر در هکتار علف‌کش ترفلان به خاک همراه با دو دیسک عمود بر هم و سبک بود. سپس مزرعه به وسیله فاروئر به صورت جوی و پشته در آمد. فاصله جوی‌ها از یکدیگر ۶۰ سانتی‌متر بود. مساحت هر کرت آزمایشی ۱۹/۲ مترمربع ($6 \times 3/2 = 19/2 \text{ m}^2$) بود. هر کرت اصلی آزمایشی شامل ۶ پشته بوده که بر روی هر پشته (طرفین)، دو خط کلزا با فاصله خطوط ۳۰ سانتی‌متر و فاصله بوته روی خط ۵ سانتی‌متر کشت گردید. هر کرت فرعی نیز شامل سه پشته بود که در روی هر پشته، دو ردیف کلزا کشت گردید. بین تکرارها حدود ۶ متر فاصله تعبیه گردید. تعداد پنج عدد پشته نیز در هر دو طرف کرت اصلی به عنوان حاشیه منظور گردید که از این پنج عدد پشته، دو عدد از آنها (اول و پنجم) به منظور عدم نفوذ آب و نیتروژن به کرت‌های دیگر کشت گردید. ارقام به صورت دستی بر روی پشته‌ها کشت گردیدند. عمق کاشت بذر کلزا ۲-۲/۵ سانتی‌متر در نظر گرفته شد. طریقه کاشت نیز به روش کپه‌ای بود. به این ترتیب که در هر گودال ایجاد شده ۳ عدد بذر کشت گردید. عملیات تنک، واکاری و مبارزه با علف‌های هرز برای هر یک از تیمارهای آزمایشی به صورت جداگانه و یکسان انجام گرفت. به منظور تعیین تراکم مناسب در هر کرت، در مرحله ۴ تا ۶ برگی اقدام به تنک گیاهان

گردید تا تراکم مطلوب (۱۰۰-۹۰ بوته در مترمربع) حاصل آید. جهت مبارزه با شته، در مرحله ساقه‌دهی تا غنچه‌دهی از سم اکاتین به میزان توصیه شده (۱/۵ لیتر در هکتار) طی یک مرحله در تاریخ ۱/۱۵ استفاده گردید. کود نیتروژنه پس از محاسبه و توزین در سه مرحله رشدی به ترتیب روزت، ساقه‌دهی و غنچه‌دهی و با قرار دادن در کنار هر پشته در عمق ۱۵ تا ۲۰ سانتی‌متری به صورت نواری به خاک داده شد. تنش کمبود آب به صورت آبیاری در سه میزان تخلیه رطوبتی ۶۰، ۴۰ و ۸۰ درصد تخلیه آب قابل استفاده گیاه تعیین و اعمال گردید. تیمارهای مختلف تنش آبی با شروع ساقه‌دهی گیاه (کد شده به شماره ۲/۰۳ از روی جدول کدبندی سیلوستر- برادلی) تا مرحله رسیدگی فیزیولوژیک (کد شماره ۶/۹) اعمال گردید (Sylvester and Bradley, 1978). پس از اعمال فاکتور تنش کمبود آب، قبل از آبیاری مجدد اجازه داده شد تا رطوبت خاک در عمق مؤثر ریشه در تیمارهای ۴۰، ۶۰ و ۸۰ درصد به ترتیب به تخلیه رطوبتی معادل ۴۰، ۶۰ و ۸۰ درصد آب قابل استفاده گیاه برسد. برای تعیین درصد رطوبت خاک، در فاصله بین دو آبیاری و حدود دوالی سه روز پس از هر بار آبیاری، روزانه از هر کرت اصلی، یک کرت فرعی به طور تصادفی انتخاب و پس از خروج آب ثقلی و عبور از مرحله ظرفیت زراعی (FC)، نمونه‌هایی از خاک در منطقه مؤثر ریشه که تابعی از مرحله رشد گیاه است (از عمق ۶۰-۰ سانتی‌متر) توسط اوگر نمونه‌برداری گردید. حجم آب در هر بار آبیاری و برای هر کرت اصلی بر اساس فرمول زیر محاسبه گردید:

$$V_m = (FC - \theta) * BD * A * D / ea \quad (\text{رابطه ۱})$$

که در آن، V_m حجم آب آبیاری بر حسب مترمکعب، FC درصد وزنی رطوبت خاک در حالت ظرفیت زراعی، θ درصد وزنی رطوبت خاک در تیمارهای تنش کمبود آب، BD وزن مخصوص ظاهری خاک بر حسب گرم در مترمکعب، A مساحت کرت

با دقت یک هزارم گرم توزین و عملکرد دانه برحسب کیلوگرم در هکتار محاسبه گردید. برای تعیین وزن هزاردانه نیز بعد از برداشت محصول و تعیین عملکرد دانه، ۸ نمونه ۱۰۰ تایی از دانه‌های هر کرت آزمایشی به طور تصادفی انتخاب و با ضرب کردن میانگین وزن آن‌ها در عدد ۱۰، وزن هزاردانه محاسبه گردید.

به منظور بررسی وضعیت عنصر نیتروژن در کرت‌های آزمایشی، اقدام به تهیه نمونه از کرت‌ها گردید. به این منظور از هر کرت فرعی آزمایشی، ۱۰ بوته به طور تصادفی انتخاب و از سطح خاک قطع گردید. این عمل قبل از زرد شدن برگ‌های پایین صورت گرفت. نمونه‌ها پس از خشک شدن توسط آسیاب برقی پودر شدند و درصد نیتروژن آن‌ها با روش کجلدال اندازه‌گیری شد. برای تعیین کارایی‌های نیتروژن از روابط زیر استفاده گردید (Xu et al., 2006):

(رابطه ۲):

$$\text{کارایی جذب نیتروژن} = \frac{\text{کل جذب نیتروژن گیاهی}}{\text{نیتروژن مصرفی در هر تیمار}}$$

(رابطه ۳):

$$\text{عملکرد دانه} = \frac{\text{عملکرد دانه}}{\text{کل نیتروژن جذب شده}}$$

همچنین، پس از تعیین میزان نیتروژن بوته‌های انتخابی، میزان جذب نیتروژن در هر مترمربع هر کرت فرعی محاسبه گردید.

پس از تعیین عملکرد دانه و ماده خشک کل تولیدی هر تیمار و همچنین میزان آب مصرفی، کارایی‌های مصرف آب برای عملکرد دانه و ماده خشک کل برحسب کیلوگرم در هکتار در مترمکعب آب مصرفی، طبق روابط زیر محاسبه گردیدند (Wright et al., 1996):

اصلی برحسب مترمربع، D عمق مؤثر ریشه (متر) در مرحله اعمال تنش آبی و e_a راندمان کاربرد آب آبیاری (درصد) است. پس از محاسبه مقدار آب لازم بر اساس تیمارهای تنش کمبود آب، کرت‌ها با استفاده از لوله‌های پلی اتیلن و به صورت آبیاری سطحی آبیاری گردید. دبی عبوری از سیستم توسط کنتور اندازه‌گیری شد. به منظور توزیع یکنواخت آب در هر کرت اصلی و جلوگیری از خروج آب و نیتروژن مصرفی در هر کرت، ابتدا و انتهای کرت‌های اصلی مسدود شد. به ترتیب، تعداد دفعات آبیاری برای تیمارهای ۴۰، ۶۰ و ۸۰ درصد تخلیه رطوبتی ۵ و ۲ و یک بار بود. در کل میزان آب مصرفی در هر کرت فرعی آزمایشی، به ترتیب در تیمارهای آبیاری ۴۰، ۶۰ و ۸۰ درصد تخلیه رطوبتی، ۶/۰۲، ۵/۱۲ و ۴/۶۰ مترمکعب بود. در انتهای فصل رشد صفاتی مثل تعداد خورجین در ساقه اصلی و شاخه فرعی، تعداد دانه در خورجین ساقه اصلی و شاخه فرعی و پس از برداشت، عملکرد بیولوژیک، عملکرد دانه و وزن هزار دانه اندازه‌گیری شدند. بدین منظور پس از اینکه گیاه به مرحله رسیدگی فیزیولوژیک نزدیک گردید، تعداد ۱۰ بوته از هر کرت فرعی (میان هر کرت) به طور تصادفی انتخاب و صفات تعداد خورجین در ساقه اصلی و شاخه فرعی، تعداد دانه در خورجین ساقه اصلی و شاخه فرعی آن‌ها اندازه‌گیری شدند. به منظور تعیین عملکرد دانه و عملکرد بیولوژیک، در مساحت ۱/۳ مترمربع از منطقه برداشت نهایی، بوته‌های هر کرت آزمایشی به طور جداگانه کف بر شده و جهت خشک شدن نهایی و کاهش میزان رطوبت، به مدت یک هفته در هوای آزاد نگهداری و قبل از جدا کردن دانه از خورجین، وزن کل بوته‌ها (برگ، ساقه، خورجین و دانه) تعیین شد و عملکرد بیولوژیک برحسب کیلوگرم در هکتار تعیین گردید. سپس به وسیله کمباین، اقدام به جداسازی دانه‌ها از خورجین گردید. پس از آنکه رطوبت دانه‌ها به حدود ۱۰ درصد رسید، وزن دانه‌ها با ترازوی دقیق و

(رابطه ۴):

$$\text{عملکرد دانه تولیدی} = \frac{\text{ماده خشک کل تولیدی}}{\text{میزان آب مصرفی}} = \text{کارایی مصرف آب برای عملکرد دانه}$$

$$\text{میزان آب مصرفی} = \frac{\text{ماده خشک کل}}{\text{کارایی مصرف آب برای عملکرد دانه}}$$

(رابطه ۵)

جدول ۱- تعداد نوبت‌های آبیاری و میزان آب مصرفی در هر تیمار در طول دوره رشد

Table 1. Number of irrigation and quantity of water used in each treatment during the growing period

میزان آب مصرفی (متر مکعب در هکتار)	تعداد آبیاری	تیمار آبیاری*
Water used (m ³ /ha)	Number of irrigation	Irrigation treatment
5574	6	I ₁
4740	4	I ₂
4259	3	I ₃

* I₁، I₂ و I₃ به ترتیب ۴۰، ۶۰ و ۸۰ درصد تخلیه رطوبتی خاک

* I₁، I₂ and I₃ are: 40, 60 and 80 percent of depletion of soil water.

فقط در مورد تعداد دانه در خورجین معنی‌دار بود (جدول ۴ تا ۶). اثر متقابل آبیاری، نیتروژن و رقم نیز فقط بر روی تعداد خورجین در بوته معنی‌دار بود، با این حال، بیشترین تعداد خورجین در بوته، تعداد دانه در خورجین و وزن هزار دانه به تیمار I₁N₄V₁ و کمترین آن از تیمار I₃N₁V₁ به دست آمد (جدول ۷).

به نظر می‌رسد که تنش رطوبتی و تغذیه‌ای، بیشترین تأثیر خود را بر روی عدم تلقیح گل‌ها و یا ریزش آن‌ها داشته باشد، آنچنان که در طول اجرای آزمایش ریزش شدید گل‌ها در شرایط تخلیه رطوبتی ۸۰ درصد خاک و همچنین، عدم تلقیح گل‌ها در شرایط عدم مصرف نیتروژن مشاهده گردید. کمبود نیتروژن سبب گردید که تعداد تخمک کمتری تشکیل شود و بدین وسیله سبب کاهش تعداد خورجین و دانه در خورجین گردید (Asare and Scarisbrick, 1995). رایت و همکاران (Wright *et al.*, 1996) نیز اظهار داشتند که در کلزا، کاهش شدید وزن خشک خورجین و تعداد آن، از ریزش زیادتر گل و خورجین ناشی می‌گردد و این مشکل در تنش‌های با شدت بیشتر مشهودتر است. از

نتایج تجزیه واریانس اجزای عملکرد دانه نشان داد که صفات تعداد خورجین در بوته و تعداد دانه در خورجین به طور معنی‌داری تحت تأثیر تیمارهای آبیاری و نیتروژن قرار گرفته‌اند (جدول ۲ و ۳).

در مقایسه دو رقم نیز مشخص گردید که بیشترین تعداد دانه در خورجین و وزن هزار دانه به رقم زرفام و تعداد خورجین در بوته از رقم مودنا به دست آمد که اختلافات دو رقم نسبت به یکدیگر معنی‌دار بود (جدول ۳). اثرات متقابل آبیاری و نیتروژن نیز نشان داد که بیشترین تعداد خورجین در بوته و وزن هزار دانه به تیمار I₁N₄ و کمترین میزان این دو صفت به ترتیب به تیمارهای I₃N₁ و I₃N₂ تعلق داشت که البته این اختلافات در مورد وزن هزاردانه معنی‌دار نبود. کمترین و بیشترین تعداد دانه در خورجین نیز به ترتیب به تیمارهای I₃N₁ و I₁N₃ متعلق بود که این اختلافات معنی‌دار بود. اثرات متقابل آبیاری و رقم نیز در مورد هیچ یک از این سه جزء عملکرد معنی‌دار نبود. اثر متقابل نیتروژن و رقم نیز

جدول ۲- خلاصه تجزیه واریانس اثر تیمارهای آبیاری، نیتروژن و رقم بر صفات فیزیولوژیک، عملکرد دانه و اجزای آن در کلزا

Table 2. Summary of analysis of variance for irrigation, nitrogen and cultivar on physiological characters, grain yield and its components of rapeseed (*Brassica napus* L.)

S. O. V.	منابع تغییرات	df	عملکرد دانه Grain yield	تعداد خورجین در بوته No. of pods/ plant	تعداد دانه در خورجین No. of grain / pod	وزن هزار دانه 1000- grain weight	عملکرد بیولوژیک Biological yield	کارایی مصرف آب عملکرد دانه Water use efficiency (Grain)	کارایی مصرف آب ماده خشک کل Water use efficiency (Total drymatter)	میزان جذب نیتروژن N.uptake	کارایی استفاده از نیتروژن N. utility efficiency	درجه آزادی df	کارایی جذب نیتروژن N. uptake efficiency
Replication (R)	تکرار	3	110240.794	426.971	1.594	0.136	4548718.638	48.226	0.170	4.060	3.750	3	12.978
Irrigatiion (I)	آبیاری	2	13749365.218**	61195.732**	169.906**	0.100 ^{ns}	150539123.429**	1158.174**	0.429**	466.340**	70.559**	2	1431.861**
Nitrogen (N)	نیتروژن	3	12209289.005**	53526.873**	66.955**	0.293**	215831658.762**	5191.188**	9.129**	1021.671**	1501.114**	2	94.676**
I × N	آبیاری × نیتروژن	6	313335.846**	3095.765**	3.392 ^{ns}	0.123 ^{ns}	7318977.078**	110.672**	0.285**	36.754**	33.191**	4	4.752**
Error a	خطای a	33	69808.99	362.215	1.609	0.077	1506241.121	31.406	0.066	1.251	9.167	24	4.048
Cultivar (C)	رقم	1	12841.317**	3835.482**	46.760**	6.652**	26504116.323**	2.870**	1.005**	0.014 ^{ns}	1.911 ^{ns}	1	7.476 ^{ns}
I × C	آبیاری × رقم	2	125311.215*	339.171 ^{ns}	0.448 ^{ns}	0.004 ^{ns}	4194547.744*	61.424*	0.128 ^{ns}	0.240 ^{ns}	34.717 ^{ns}	2	0.844 ^{ns}
N × C	نیتروژن × رقم	3	421670.301**	380.270 ^{ns}	8.677**	0.155 ^{ns}	843754.119**	201.247**	0.368**	4.525**	17.367**	2	3.309 ^{ns}
I × N × C	آبیاری × نیتروژن × رقم	6	82843.976 ^{ns}	560.441*	1.073 ^{ns}	0.006 ^{ns}	805612.323 ^{ns}	40.526*	0.032 ^{ns}	0.811 ^{ns}	13.046 ^{ns}	4	3.924 ^{ns}
Error b	خطای b	36	36335.538	235.463	1.260	0.069	919836.080	16.544	0.042	0.638	13.578	27	1.926
C.V. (%)	ضریب تغییرات (%)		12.21	12.58	9.84	8.35	8.08	7.55	8.42	6.67	14.34		5.78

* and **: Significant at 5% and 1% probability levels, respectively.

ns: Non- significant

* و **: به ترتیب غیرمعنی دار در سطح احتمال ۵٪ و ۱٪.

ns: غیرمعنی دار

جدول ۳- مقایسه میانگین صفات فیزیولوژیک، عملکرد دانه و اجزای آن در کلزا در سطوح مختلف اثر اصلی آبیاری، نیتروژن و رقم

Table 3. Mean comparison of physiological characters, grain yield and yield components in rapeseed at different levels of main effect of irrigation (I), Nitrogen (N) and Cultivar (C)

تیمار Treatment	کارایی جذب نیتروژن (گرم بر گرم) N. uptake efficiency (g/g)	کارایی استفاده از نیتروژن (گرم بر گرم) N. utility efficiency (g/g)	میزان جذب نیتروژن (گرم بر مترمربع) N. uptake g/m ²	کارایی مصرف آب ماده خشک کل (کیلوگرم بر مترمکعب در هکتار) Water use efficiency (Total dry matter) Kg/m ³ /ha	کارایی مصرف آب عملکرد دانه (کیلوگرم بر مترمکعب در هکتار) Water use efficiency (Grain) Kg/m ³ /ha	عملکرد بیولوژیک (کیلوگرم در هکتار) Biological yield (Kg/ha)	تعداد خورجین در بوته No. of pods/ plant	تعداد دانه در خورجین No. of grain / pod	وزن هزار دانه (گرم) 1000- grain weight (g)	عملکرد دانه (کیلوگرم در هکتار) Grain yield (Kg/ha)
Irrigation										
I ₁	0.32 a	24.63 b	16.08 a	2.54 a	0.59 a	14160 a	165.7 a	25.6 a	3.19 a	3340 a
I ₂	0.22 b	25.07 b	11.33 b	2.44 a	0.53 b	11590 b	113.8 b	22.8 b	3.14 a	2548 b
I ₃	0.17 c	27.39 a	8.531 c	2.31 b	0.47 c	9848 c	78.8 c	21.1 c	3.08 a	2040 c
Nitrogen										
N ₁	-	32.84 a	5.132 d	1.60 d	0.33 c	7863 d	71.08 d	21.4 b	3.04 b	1672 c
N ₂	0.21 c	31.91 a	8.138 c	2.32 c	0.51 b	11330 c	90.30 c	22.1 b	3.04 b	2547 b
N ₃	0.25 a	21.13 b	15.22 b	2.81 b	0.63 a	13740 b	142.3 b	24.6 a	3.22 a	3119 a
N ₄	0.24 b	16.91 c	19.44 a	2.98 a	0.65 a	14540 a	174.1 a	24.6 a	3.24 a	3232 a
Cultivar										
C ₁	0.24 a	25.837 a	11.992 a	2.53 a	0.54 a	12392 a	113.1 b	24 a	3.40 a	2654 a
C ₂	0.23 b	25.555 b	11.968 b	2.33 b	0.53 b	11342 b	125.7 a	23 b	2.88 b	2631 b

- میانگین‌هایی، در هر ستون، که دارای حداقل یک حرف مشترک هستند بر اساس آزمون چند دامنه‌ای دانکن در سطح احتمال ۵ درصد تفاوت معنی‌داری ندارند.

- Means, in each column, followed, by one, similar letter are not significantly different at the 5% probability level- using Duncan's Multiple Range Test.

جدول ۴- مقایسه میانگین صفات فیزیولوژیک برگ، عملکرد دانه و اجزای آن در کلزا در سطوح مختلف آبیاری و نیتروژن

Table 4. Mean comparison of leaf physiological characters, grain yield and yield components in rapeseed at different levels of irrigation (I) and nitrogen (N)

سطوح آبیاری Irrigation level	سطوح نیتروژن Nitrogen level	کارایی جذب نیتروژن (گرم بر گرم) N. uptake efficiency (g/g)	کارایی استفاده از نیتروژن (گرم بر گرم) N. utility efficiency (g/g)	میزان جذب نیتروژن (گرم بر مترمربع) N. uptake g/m ²	کارایی مصرف آب ماده خشک کل (کیلوگرم بر مترمکعب در هکتار) Water use effi. (Total dry matter) Kg/m ³ /ha	کارایی مصرف آب دانه (کیلوگرم بر مترمکعب در هکتار) Water use efficiency (Grain) Kg/m ³ /ha	عملکرد بیولوژیک (کیلوگرم در هکتار) Biological yield (Kg/ha)	تعداد خورجین در بوته No. of pods/ plant	تعداد دانه در خورجین No. of grain / pod	وزن هزار دانه (گرم) 1000-grain weight (g)	عملکرد دانه (کیلوگرم در هکتار) Grain yield (Kg/ha)
I ₁	N ₁	-	35.85 a	6.60 fg	1.84 ef	0.41f	10250 e	101.7 d	23 cd	2.95 b	2340 d
	N ₂	0.29 c	28.32 c	11.02 e	2.31d	0.55 e	12870 bc	126.9 c	24.5 b	3.10 b	3112 b
	N ₃	0.35 a	18.67 fg	20.67 b	2.92 ab	0.68 ab	16280 a	186.6 b	27.8 a	3.22 ab	3838 a
	N ₄	0.32 b	15.66 g	26.04 a	3.09 a	0.73 a	17230 a	247.6 a	27.3 a	3.49 a	4072 a
I ₂	N ₁	-	25.77 cd	5.34 h	1.34 g	0.28 g	6375 g	66.1 ef	21.6 def	3.08 b	1368 f
	N ₂	0.20 e	35.86 a	7.48 f	2.59 c	0.56 de	12280 cd	82.2 e	21.5 ef	3.07 b	2682 c
	N ₃	0.23 d	21.36 ef	14.07 d	2.85 abc	0.62 cd	13550 bc	136.5 c	24.0 bc	3.25 ab	2975 b
	N ₄	0.22 d	17.29 g	18.41c	2.98 a	0.67 bc	14170 b	170.2 b	24.2 bc	3.16 b	3165 b
I ₃	N ₁	-	36.88 a	3.45 i	1.63 f	0.30 g	6964 g	45.4 g	19.7 g	3.08 b	1309 f
	N ₂	0.15 g	31.54 b	5.91 gh	2.07 de	0.43 f	8821f	61.7 fg	20.3 fg	2.96 b	1847 e
	N ₃	0.18 ef	23.35 de	10.91e	2.67 bc	0.59 de	11930 de	103.7 d	22.0 de	3.18 ab	2543 cd
	N ₄	0.17 fg	17.79 g	13.85 d	2.86 abc	0.57 de	12220 cd	104.3 d	22.3 de	3.09 b	2460 cd

- میانگین‌هایی، در هر ستون، که دارای حداقل یک حرف مشترک هستند بر اساس آزمون چند دامنه‌ای دانکن در سطح احتمال ۵ درصد تفاوت معنی‌داری ندارند.

- Means, in each column, followed by, at least one, similar letter are not significantly different at the 5% probability level- using Duncan's Multiple Range Test.

جدول ۵- مقایسه میانگین صفات فیزیولوژیک برگ، عملکرد دانه و اجزای آن در کلزا در سطوح مختلف آبیاری و رقم

Table 5. Mean comparison of leaf physiological characters, yield and yield components in rapeseed at different levels of irrigation (I) and cultivar (C)

تیمار آبیاری	ارقام	کارایی جذب نیتروژن	کارایی استفاده از نیتروژن	میزان جذب نیتروژن	کارایی مصرف آب ماده خشک کل	کارایی مصرف آب عملکرد دانه	عملکرد بیولوژیک	تعداد خورجین در بوته	تعداد دانه در خورجین	وزن هزار دانه (گرم)	عملکرد دانه (کیلوگرم در هکتار)
Irrigation treatment	Cultivars	(گرم بر گرم)	(گرم بر گرم)	(گرم بر مترمربع)	(کیلوگرم بر مترمکعب در هکتار)	(کیلوگرم بر مترمکعب در هکتار)	(کیلوگرم در هکتار)	No. of pods/ plant	No. of grain / pod	1000-grain weight (g)	Grain yield (kg/ha)
		N. uptake efficiency (g/g)	N. utility efficiency (g/g)	N. uptake g/m ²	Water use efficiency (Total dry matter) Kg/m ³ /ha	Water use efficiency (Grain) Kg/m ³ /ha	Biological yield (Kg/ha)				
I ₁	C ₁	0.32 a	25.38 b	16.16 a	2.69 a	0.60 a	15000 a	159.7 b	26.4 a	3.44 a	3385 a
	C ₂	0.31 a	23.87 b	16.00 a	2.39 b	0.59 a	13320 b	171.7 a	24.9 b	2.94 b	3296 a
I ₂	C ₁	0.22 b	25.81 ab	11.23 b	2.57 a	0.54 b	12200 c	104.0 d	23.6 c	3.40 a	2598 b
	C ₂	0.22 b	24.34 b	11.42 b	2.31 b	0.52 b	10990 d	123.5 c	22.0 d	2.88 b	2497 b
I ₃	C ₁	0.17 c	28.45 a	8.55 c	2.34 b	0.49 c	9977 e	75.5 e	21.6 d	3.35 a	2100 c
	C ₂	0.16 c	26.33 ab	8.51 c	2.28 b	0.46 c	9719 e	82.0 e	20.5 e	2.80 b	1979 c

- میانگین‌هایی، در هر ستون، که دارای حداقل یک حرف مشترک هستند بر اساس آزمون چند دامنه‌ای دانکن در سطح احتمال ۵ درصد تفاوت معنی‌داری ندارند.

- Means, in each column, followed by, at least one, similar letter are not significantly different at the 5% probability level- using Duncan's Multiple Range Test.

مرحله پر شدن هستند، ادامه ارسال آسمیلات کافی به دانه‌ها با افزایش سقط دانه‌های دیگر مقدور نیست. در این زمان، فتوستتزر برگ و انتقال مواد فتوستتزی نیز توسط خشکی کاهش یافته است. از طرفی، در غیاب فتوستتزر جاری، نمو دانه متکی به آسمیلات‌های ذخیره‌ای در گیاه است. به نظر می‌رسد که دلیل عدم تأثیرپذیری زیاد وعدم کاهش معنی‌دار وزن هزار دانه در شرایط تنش آبی، انتقال مجدد مواد آسمیلات ذخیره‌ای در ساقه به سمت دانه‌های در پایان دوره رشد باشد.

پوما و همکاران (Poma et al., 1999) نیز در بررسی اثر تیمارهای آبیاری روی عملکرد دو وارپته کلزا مشاهده کردند که تمام اجزای عملکرد دانه در شرایط کم آبی همانند عملکرد دانه کاهش یافتند. در آزمایش‌های زیادی مشاهده شده است که افزایش عملکرد دانه کلزا در شرایط نیتروژن بالای مصرفی، عمدتاً مربوط به تعداد خورجین بالاتر و وزن دانه بالاتر است در حالی که تعداد دانه در هر خورجین تحت تأثیر قرار نمی‌گیرد (Hocking et al., 1997; Asare and Scarisbrick, 1995). در این بررسی نیز بیشترین تغییرات را در شرایط افزایش نیتروژن مصرفی، به ترتیب تعداد خورجین در بوته (۵۹/۱۷ درصد)، تعداد دانه در خورجین (۱۳/۰۱ درصد) و وزن هزار دانه (۶/۳۱ درصد) داشتند. در شرایط تنش کم آبی نیز بیشترین میزان تغییرات را به ترتیب اجزاء تعداد خورجین در بوته (۵۲/۴۴ درصد)، تعداد دانه در خورجین (۱۷/۷۵ درصد) و وزن هزار دانه (۳/۴۳ درصد) دارا بودند.

نتایج تجزیه واریانس نشان داد که عملکرد دانه و بیولوژیک، به طور معنی‌داری تحت تأثیر تیمارهای آبیاری و نیتروژن قرار گرفت (جدول ۲ و ۳). اثر متقابل آبیاری و نیتروژن نیز بر این صفات معنی‌دار بود. میان ارقام نیز اختلاف معنی‌داری مشاهده شد. بیشترین میزان این دو صفت به رقم زرفام متعلق بود. اثرات متقابل آبیاری، رقم و نیتروژن، رقم نیز معنی‌دار بود در حالی

دلایل کاهش تعداد دانه به هنگام تنش کم آبی، می‌تواند به کاهش تعداد گل‌ها و کم شدن تعداد گل‌هایی که به دانه تبدیل می‌شوند اشاره کرد. از طرفی می‌دانیم که انتقال مواد از آوند آبکش هم به فتوستتزر که مواد اصلی را تأمین می‌کند و هم به متابولیسم مخزن وابسته است. تنش کم آبی، فتوستتزر و مصرف مواد فتوستتزی را در برگ‌های در حال توسعه کاهش می‌دهد. در نتیجه، خشکی به طور غیرمستقیم، میزان مواد فتوستتزی صادر شده از برگ‌ها را کاهش می‌دهد. زیرا انتقال شیره از آوند آبکش وابسته به پتانسیل فشار است که در طی تنش کم آبی، پتانسیل آب در آوند آبکش کاهش و کاهش در پتانسیل آماس (تورگر) نیز از انتقال مواد فتوستتزی و در نهایت از مقدار آسمیلات ذخیره‌ای می‌کاهد که این امر، آسیب‌پذیری تشکیل دانه را در شرایط کم آبی افزایش می‌دهد (کافی و همکاران، ۱۳۷۹). در این بررسی، هیچ‌گونه فرایند جبرانی در بین تعداد خورجین در بوته و تعداد دانه موجود در آن به هنگام تنش کم آبی مشاهده نگردید. براساس آزمایش رایت و همکاران (Wright et al., 1995) نیز تعداد دانه در خورجین در کلزا از تنش خشکی متأثر می‌گردد ولی در مقایسه با خردل هندی در کلزا تعداد دانه در خورجین کمتر تحت تأثیر تنش قرار می‌گیرد. علاوه بر آن، در خردل هندی همراه با کاهش تعداد دانه در خورجین، افزایش تعداد خورجین به عنوان یک واکنش جبرانی تحقق می‌یابد در صورتی که این وضعیت در کلزا مشاهده نگردید (Wright et al., 1995). در بررسی حاضر، دلیل کاهش وزن هزاردانه در شرایط کم آبی می‌تواند این گونه باشد که وقوع تنش کم آبی در مرحله رشد زایشی (ساقه‌دهی به بعد) موجب کاهش جذب آب و املاح و در نتیجه کاهش فتوستتزر برگ و تولید شیره پرورده گردیده است. این وضعیت موجب از بین رفتن اندام‌های زایشی (گل‌ها) و در نتیجه، افزایش آسیب‌پذیری تشکیل دانه در خورجین‌ها در شرایط کم آبی گردید. در آغاز پر شدن دانه‌ها که اکثر دانه‌ها در

جدول ۶- مقایسه میانگین صفات فیزیولوژیک، عملکرد دانه و اجزای آن در کلزا در سطوح مختلف نیتروژن و رقم

Table 6. Mean comparison of physiological characters, yield and yield components in rapeseed at different levels of nitrogen (N) and cultivar (C)

نیتروژن	ارقام	کارایی جذب نیتروژن	کارایی استفاده از نیتروژن	میزان جذب نیتروژن	کارایی مصرف آب ماده خشک کل	کارایی مصرف آب عملکرد دانه	عملکرد بیولوژیک	تعداد خورجین در بوته	تعداد دانه در خورجین	وزن هزار دانه (گرم)	عملکرد دانه (کیلوگرم در هکتار)
Nitrogen	Cultivar	(گرم بر گرم) N. uptake efficiency (g/g)	(گرم بر گرم) N. utility efficiency (g/g)	(گرم بر مترمربع) N. uptake g/m ²	(کیلوگرم بر مترمکعب در هکتار) Water use effi. (Total dry matter) Kg/m ³ /ha	(کیلوگرم بر مترمکعب در هکتار) Water use efficiency (Grain) Kg/m ³ /ha	(کیلوگرم بر مترمکعب در هکتار) Biological yield (Kg/ha)	No. of pods /plant	No. of grain / pod	1000-grain weight (g)	Grain yield (Kg/ha)
N ₁	C ₁	—	35.54 a	5.73 e	1.64 e	0.36 d	8023 e	58.9 d	21.3 c	3.20 c	1804 d
	C ₂	—	32.13 a	4.52 f	1.56 e	0.30 e	7702 e	83.2 c	21.5 c	2.87 d	1540 e
N ₂	C ₁	0.22 c	31.22 a	8.18 d	2.38 d	0.51 c	11680 d	86.8 c	23.2 b	3.32 bc	2520 c
	C ₂	0.21 c	32.60 a	8.08 d	2.25 d	0.52 c	10980 d	93.7 c	21.0 c	2.77 d	2574 c
N ₃	C ₁	0.26 a	20.65 bc	15.65 b	2.94 b	0.63 b	14400 b	138.1 b	25.2 a	3.47 ab	3137 b
	C ₂	0.25 b	21.60 b	14.78 c	2.69 c	0.63 b	13090 c	146.4 b	24.0 b	2.96 d	3103 b
N ₄	C ₁	0.24 b	17.94 cd	19.50 a	3.24 a	0.69 a	15800 a	168.6 a	25.8 a	3.60 a	3419 a
	C ₂	0.24 b	15.89 d	19.37 a	2.72 c	0.61 b	13280 c	179.5 a	23.5 b	2.88 d	3046 b

- میانگین‌هایی، در هر ستون، که دارای حداقل یک حرف مشترک هستند بر اساس آزمون چند دامنه‌ای دانکن در سطح احتمال ۵ درصد تفاوت معنی‌داری ندارند.

- Means, in each column, followed by, at least one, similar letter are not significantly different at the 5% probability level- using Duncan's Multiple Range Test.

جدول ۷- مقایسه میانگین صفات فیزیولوژیک، عملکرد دانه و اجزای آن در کلزا در سطوح مختلف آبیاری، نیتروژن و رقم
Table 7. Mean comparison of physiological characters, yield and yield components in rapeseed at different levels of irrigation (I), nitrogen (N) and cultivar (C)

آبیاری (I)	نیتروژن (N)	رقم (C)	کارایی جذب نیتروژن (گرم بر گرم) N. uptake efficiency (g/g)	کارایی استفاده از نیتروژن (گرم بر گرم) N. utility efficiency (g/g)	میزان جذب نیتروژن (گرم بر مترمربع) N. uptake g/m ²	کارایی مصرف آب ماده خشک کل (کیلوگرم بر مترمکعب در هکتار) Water use efficiency (Total dry matter) Kg/m ³ /ha	کارایی مصرف آب عملکرد دانه (کیلوگرم بر مترمکعب در هکتار) Water use efficiency (Grain) Kg/m ³ /ha	عملکرد بیولوژیک (کیلوگرم در هکتار) Biological yield (Kg/ha)	تعداد خورجین در بوته No. of pods/ plant	تعداد دانه در خورجین No. of grain / pod	وزن هزار دانه (گرم) 1000-grain weight (g)	عملکرد دانه (کیلوگرم در هکتار) Grain yield (Kg/ha)
I ₁	N ₁	C ₁	-	38.54 a	5.96 i	1.82 ijk	0.41 gh	10140 jk	85.5 ghi	23.2 fgh	3.10 cdefg	2287 i
		C ₂	-	33.17 abcd	7.23 gh	1.87 hij	0.42 gh	10360 ij	117.8 def	22.7 fghij	2.79 gh	2392 ghi
	N ₂	C ₁	0.29 c	28.36 cdef	10.93 f	2.44 fg	0.55 ef	13640 cde	118.9 def	22.5 cd	3.35 bcde	3086 cd
		C ₂	0.29 c	28.29 cdef	11.10 f	2.17 gh	0.56 ef	12110 efgh	134.9 cd	23.5 fg	2.86 fgh	3138 c
	N ₃	C ₁	0.37 a	18.58 hijk	21.72 b	3.15 ab	0.71 ab	17610 a	185.9 b	28.5 a	3.49 abc	4003 a
		C ₂	0.33 b	18.76 hijk	19.62 c	2.68 def	0.65 bc	14960 bc	187.4 b	27.2 ab	2.96 efgh	3673 b
	N ₄	C ₁	0.32 b	16.04 jk	26.05 a	3.33 a	0.74 a	18610 a	248.4 a	28.5 a	3.83 a	4164 a
		C ₂	0.32 b	15.28 k	26.03 a	2.84 bcde	0.71 ab	15860 b	246.9 a	26.2 bc	3.14 bcdefg	3979 a
I ₂	N ₁	C ₁	-	27.49 defgh	4.69 jk	1.75 jk	0.27 i	6500 m	56.3 kl	21.7 ghijk	3.26 bcdef	1293 lm
		C ₂	-	24.05 efgh	5.98 i	1.51 kl	0.30 i	6250 m	75.9 hijk	21.5 hijk	2.91 efgh	1442 l
	N ₂	C ₁	0.20 e	35.89 a	7.46 g	2.66 def	0.56 ef	12640 defg	81.9 hij	23.0 fghi	3.34 bcde	2675 efg
		C ₂	0.20 e	35.84 a	7.50 g	2.51 ef	0.56 ef	11930 fgh	82.5 hij	20.0 klm	2.80 gh	2690 efg
	N ₃	C ₁	0.24 d	20.67 hijk	14.30 e	2.92 bcd	0.61 cdei	13850 cd	129.9 cde	24.5 def	3.47 abcd	2929 cde
		C ₂	0.23 d	22.05 ghij	13.83 e	2.79 cde	0.63 cd	13250 def	143.0 c	23.5 fg	3.03 defgh	3022 cd
	N ₄	C ₁	0.22 d	19.17 hijk	18.47 d	3.33 a	0.74 a	15820 b	148. c	25.2 cde	3.55 ab	3495 b
		C ₂	0.22 d	15.42 k	18.35 d	2.64 def	0.59 cdef	12510 defgh	192.5 b	23.2 fgh	2.77 gh	2835 def
I ₃	N ₁	C ₁	-	39.18 a	3.98 kl	1.37l	0.37 h	6464 m	34.8 l	20.5 klm	3.25 bcdef	1577 kl
		C ₂	-	34.59 ab	2.92l	1.31l	0.24 i	7464 lm	56.0 kl	19.0 m	2.65 h	1040 m
	N ₂	C ₁	0.16 fg	29.41 bcde	6.16 hi	2.05 hij	0.42 gh	8750 kl	59.6 jk	21.2 ijkl	3.27 bcdef	1800 jk
		C ₂	0.15 g	33.68 abc	5.65 ij	2.08 hi	0.44 g	8892 kl	63.9 ijk	19.5 lm	2.92 efgh	1894 j
	N ₃	C ₁	0.18 ef	22.71 fghi	10.94 f	2.75 cdef	0.58 def	11730 fghi	98.4 fgh	22.7 fghij	3.46 abcd	2479 ghi
		C ₂	0.18 ef	23.99 efgh	10.87 f	2.59 def l	0.61 cdef	11050 hij	108.9 efg	21.2 ijkl	2.90 efgh	2607 fgh
	N ₄	C ₁	0.17 fg	18.61 hijk	14.01 e	3.04 abc	0.61 cdef	12960 defg	109.3 efg	23.7 ef	3.43 abcd	2598 fgh
		C ₂	0.17 fg	16.96 ijk	13.70 e	2.69 def	0.54 f	11470 ghij	99.2 fgh	21.0 jkl	2.74 gh	2323 hi

- میانگین‌هایی، در هر ستون، که دارای حداقل یک حرف مشترک هستند بر اساس آزمون چند دامنه‌ای دانکن در سطح احتمال ۵ درصد تفاوت معنی‌داری ندارند.

- Means, in each column, followed by, at least one, similar letter(s) are not significantly different at the 5% probability level- using Duncan's Multiple Range Test.

که اثرات متقابل آبیاری، نیتروژن و رقم معنی دار نبود (جداول ۴ و ۵ و ۶ و ۷). مشخص شده است که عملکرد دانه و شاخص برداشت در شرایط خشکی و کم آبی می توانند شاخص های مناسبی برای بررسی تحمل ژنوتیپ ها به کم آبی باشند (Francois *et al.*, 1998). همبستگی مثبت و معنی دار میان عملکرد دانه، تعداد خورجین در بوته، تعداد دانه در خورجین و وزن هزار دانه نشان می دهد که تغییرات عملکرد دانه هم جهت با تغییرات این صفات است. به این دلیل، کاهش هر یک از این عوامل، بر اثر کمبود آب، به شدت بر عملکرد دانه مؤثر خواهد بود. بررسی ها نشان داده است که بالاترین میزان نیتروژن مصرفی که در آن، حداکثر میزان عملکرد دانه کلزا به دست آمده است، متغیر و بین ۲۰۰ تا ۲۴۰ کیلوگرم در هکتار متغیر است (Rathke *et al.*, 2005; Sieling and Christen, 1997) (Ozer, 2003). در منابع مختلف گزارش شده است که ارتباط میان ماده خشک کل تولیدی گیاه کلزا و میزان نیتروژن مصرفی، ارتباط خطی بوده که نشان دهنده واکنش گیاه کلزا به داشتن عادت رشدی نامحدود در زمانی است که عناصر غذایی و آب محدودیت ندارند. ارتباط میان عملکرد دانه و عملکرد روغن دانه تولیدی به میزان نیتروژن مصرفی نیز حالت منحنی شکل دارد که معمولاً، بالاترین میزان عملکرد دانه و عملکرد روغن دانه در میزان نیتروژن مصرفی ۱۸۰ تا ۲۲۰ کیلوگرم در هکتار به دست می آید (Jackson, 2000). به نظر می رسد که در این بررسی، رقم زرفام، با تعداد دانه در خورجین و وزن هزار دانه بالاتر نسبت به رقم مودنا، توانسته است عملکرد دانه بالاتری تولید کند.

این بررسی نشان داد که کلزا از مرحله ساقه دهی به بعد به تنش رطوبتی بسیار حساس است، به این دلیل که حتی تنش رطوبت متوسط اعمال شده نیز سبب کاهش معنی دار عملکرد دانه و ماده خشک کل تولیدی گردید. همچنین، مشاهده شد که علی رغم افزایش عملکرد دانه

با افزایش نیتروژن مصرفی، اختلاف معنی داری میان سطوح N_3 و N_4 مشاهده نگردید که می تواند نشان دهنده عدم کارایی گیاه در استفاده از این میزان نیتروژن اضافی و یا خارج شدن آن از دسترس گیاه در اثر آبشویی باشد. اثرات متقابل آبیاری، نیتروژن و رقم نیز نشان داد که در تیمار آبیاری معمول و بالاترین میزان نیتروژن مصرفی و در رقم زرفام، بیشترین عملکرد دانه تولیدی وجود داشت. همچنین مشاهده شد که همین رقم در شرایط تنش رطوبتی متوسط و شدید و در بالاترین میزان نیتروژن مصرفی، عملکرد دانه بالاتری نسبت به رقم مودنا تولید کرد. به نظر می رسد که رقم زرفام، سازگاری بیشتری نسبت به شرایط کم آبی و تنش تغذیه ای داشته باشد.

نتایج نشان دهنده این است که تیمارهای آبیاری و نیتروژن، اثر معنی داری بر کارایی مصرف آب برای عملکرد دانه و ماده خشک کل دارند. اثرات متقابل آبیاری $\times$ نیتروژن نشان داد که به ترتیب، تیمارهای I_1N_4 و I_3N_1 بیشترین و کمترین میزان این دو صفت را داشتند که این اختلاف معنی دار بود. در بین ارقام نیز اختلاف معنی داری مشاهده گردید به گونه ای که بالاترین میزان این صفات به رقم زرفام تعلق داشت (جداول ۲ و ۳ و ۴). اثر متقابل آبیاری $\times$ رقم نیز نشان دهنده این است که تیمارهای I_3V_1 و I_1V_1 کمترین و بیشترین میزان این دو کارایی را داشتند به گونه ای که اختلاف آن ها فقط از نظر کارایی مصرف آب برای عملکرد دانه معنی دار بود. همچنین، اثر متقابل نیتروژن $\times$ رقم نیز نشان دهنده این است که تیمارهای N_4V_1 و N_1V_2 بیشترین و کمترین میزان این دو صفت را داشتند، که این اختلافات معنی دار بود. همچنین، اثر متقابل آبیاری $\times$ نیتروژن $\times$ رقم نیز نشان داد که به ترتیب تیمارهای $I_1N_4V_1$ و $I_3N_1V_1$ بیشترین و کمترین میزان این صفات را دارند که این اختلافات فقط در مورد کارایی مصرف آب برای عملکرد دانه معنی دار بود (جداول ۵ و ۶ و ۷).

احتمالاً افزایش در تعرق را به همراه داشته است اما به دلیل تولید عملکرد دانه بیشتر، در نهایت، کارایی مصرف آب بیشتر شده است. به عبارت دیگر، در جریان افزایش نیتروژن مصرفی، افزایش در عملکرد دانه بسیار بیشتر از افزایش در تبخیر و تعرق از جامعه گیاهی بوده است. از آنجایی که عملکرد دانه و کارایی مصرف آب با یکدیگر رابطه مستقیم دارند، افزایش در عملکرد دانه، لزوماً موجب افزایش در کارایی مصرف آب نخواهد شد، مشروط بر اینکه میزان آب تبخیر و تعرق یافته نوسان زیادی نداشته باشد. اما چنانچه افزایش در عملکرد دانه، با فرا رفتن از محدوده‌ای همراه با افزایش در مصرف آب باشد، رابطه بین کارایی مصرف آب و عملکرد دانه دستخوش تغییرات شده و حتی معکوس خواهد شد.

نتایج تجزیه واریانس، نشان داد که تیمارهای آبیاری و نیتروژن تأثیر معنی داری نیز بر میزان جذب نیتروژن دارند. اثرات متقابل آبیاری $\times$ نیتروژن نیز نشان داد که به ترتیب، تیمارهای I_1N_4 و I_3N_1 بیشترین و کمترین میزان این صفت را دارند که این اختلاف معنی دار بود. در بین ارقام، اختلاف معنی دار مشاهده نشد. اثر متقابل آبیاری $\times$ رقم نیز معنی دار نبود. اثر متقابل نیتروژن $\times$ رقم نیز نشان دهنده این است که تیمارهای N_4V_1 و N_1V_1 به ترتیب بیشترین و کمترین مقدار جذب نیتروژن را دارند که این اختلاف معنی دار بود. اثر متقابل آبیاری $\times$ نیتروژن $\times$ رقم نیز از نظر میزان جذب نیتروژن معنی دار نبود (جدول ۲ تا ۷).

تجمع و انتقال نیتروژن در اندام‌های رویشی و دانه‌ها، فرایندهای مهمی در تعیین عملکرد و کیفیت دانه است. نیتروژن موجود در گیاه و برگ، همراه با افزایش خشکی خاک کاهش می‌یابد، البته توانایی جذب نیتروژن و نسبت انتقال نیتروژن در شرایط تنش آبی ممکن است بستگی به رقم و گونه داشته باشد. کاهش در جذب نیتروژن در گیاهانی که در تنش آبی هستند،

در یک بررسی، چهار دور آبیاری پس از ۵۰، ۷۵، ۱۰۰ و ۱۲۵ میلی‌متر تبخیر جمعی از تشتک تبخیر کلاس A بر روی کلزا مورد مطالعه قرار گرفت. نتایج نشان‌دهنده این بود که تیمارهای آبیاری پس از ۵۰ و ۷۵ میلی‌متر تبخیر جمعی از تشتک تبخیر کلاس A، دارای بیشترین عملکرد دانه بودند و اختلاف معنی داری را نشان ندادند. بالاترین کارایی مصرف آب برای عملکرد دانه (۰/۴۸۵ کیلوگرم بر مترمکعب) در تیمار ۱۲۵ میلی‌متر و با مصرف آب ۳۸۵۰ مترمکعب به دست آمد. در حالی که بیشترین عملکرد دانه مربوط به تیمار آبیاری ۵۰ میلی‌متر و با میزان آب مصرفی ۸۳۵۰ مترمکعب بود (بی‌نام، ۱۳۸۵).

در این تحقیق مشاهده می‌شود که میزان کاهش عملکرد دانه و ماده خشک کل به هنگام تنش آبی، نسبت به کاهش آب مصرفی بیشتر بوده که این موضوع منجر به این امر گردید که کمترین میزان این کارایی‌ها در تیمار رطوبتی I_3 (تنش رطوبتی شدید) مشاهده شود. از طرفی با افزایش نیتروژن مصرفی، کارایی مصرف آب دانه و ماده خشک کل نیز افزایش یافت، به گونه‌ای که حداکثر میزان این دو کارایی در تیمار N_4 مشاهده شد. آنچنان که گفته شد در این تیمار، بیشترین میزان عملکرد دانه و ماده خشک کل تولیدی به دست آمد. در بررسی اثر نیتروژن و آب مصرفی بر عملکرد دانه و تجمع نیتروژن در کلزا مشاهده شد عملکرد دانه به وسیله نیتروژن مصرفی در تیمار آبیاری نرمال، در زمانی که حدود ۱۰۰ و ۲۰۰ کیلوگرم نیتروژن به کار برده شد افزایش معنی داری یافت. کارایی مصرف آب برای عملکرد دانه و ماده خشک کل نیز حدود ۷/۵ و ۲۳ کیلوگرم در هکتار به ازای هر مترمکعب آب مصرفی بود. حداکثر کارایی مصرف آب دانه (۸/۹) و کارایی مصرف ماده خشک کل (۲۶۹/۸) در تیمار ۲۰۰ کیلوگرم نیتروژن در هکتار، یعنی بالاترین میزان مصرف کود نیتروژن به دست آمد (Taylor et al., 1991). در شرایط این مطالعه، اگرچه افزایش نیتروژن مصرفی،

بنابراین به نظر می‌رسد که رقم زرفام با جذب نیتروژن بالاتر در شرایط آبیاری معمول و تنش خشکی و همچنین، نیتروژن بالای مصرفی و شرایط محدودیت نیتروژن، ظرفیت فتوسنتزی خود را بالا برده و به این وسیله، توانسته است عملکرد دانه بالاتری در این شرایط تولید کند. عمیق شدن ریشه در شرایط خشکی، گیاه را از نظر جذب آب کارآمدتر کرده و سبب بهبود روابط آبی گیاه در مرحله رشد زایشی می‌گردد. از طرفی، کارایی جذب آب و عناصر غذایی به ویژه نیتروژن، به وسیله ریشه‌ها پروسه پیچیده‌ای است که به ساختار، آناتومی و سهم قسمت‌های مختلف ریشه جهت انتقال کلی آب بستگی دارد. آزمایش‌ها نشان داده است که خصوصیات ریشه می‌تواند میزان جذب نیتروژن را تحت تأثیر قرار دهد. کارایی بالاتر رقم کارآمدتر از نظر جذب نیتروژن مربوط به رشد ریشه بالاتر نسبت به جذب بالاتر نیتروژن در هر واحد طول ریشه بود (Herzog and Gotz, 2004). مطالعات زیادی در گندم نشان داده است که اختلافات ژنوتیپی در عملکرد دانه مربوط به اختلافات مورفولوژیکی و فیزیولوژیکی همانند طول و فعالیت سیستم ریشه‌ای و میزان جذب نیتروژن است که کارایی جذب و مصرف نیتروژن را تحت تأثیر قرار می‌دهد (Diekmann and Fischbeck, 2005).

بررسی کارایی استفاده از نیتروژن نشان داد که تیمارهای آبیاری و نیتروژن، اثر معنی‌داری بر این صفت دارند. اثر متقابل آبیاری و نیتروژن نیز نشان داد که به ترتیب، تیمارهای I_1N_4 و I_3N_1 بیشترین و کمترین میزان این صفت را دارند که این اختلاف معنی‌دار بود. میان ارقام اختلاف معنی‌داری مشاهده نشد. اثر متقابل آبیاری و رقم و نیتروژن و رقم نیز معنی‌دار نبود. اثرات متقابل آبیاری، نیتروژن و رقم نیز نشان داد که به ترتیب، تیمارهای $I_1N_4V_2$ و $I_3N_1V_1$ بیشترین و کمترین میزان کارایی استفاده از نیتروژن را دارند که البته این اختلاف نیز معنی‌دار نبود (جداول ۲ تا ۷).

در نتیجه کاهش رشد گیاه بوده که تقاضای گیاه برای جذب نیتروژن را تحت تأثیر قرار می‌دهد. بیان شده است که تسریع در پیری اندام‌ها در تنش آبی و نیتروژن، در نتیجه افزایش در انتقال مجدد است. بنابراین، در گیاهان تحت تنش آبی، ممکن است تعادلی میان کاهش در جذب نیتروژن و افزایش در انتقال مجدد نیتروژن وجود داشته باشد (Xu et al., 2006). در این بررسی، رقم مودنا، مقدار نیتروژن ذخیره شده کمتری برای پر شدن دانه نسبت به رقم زرفام داشت. تیلور و همکاران (Taylor et al., 1991) نشان دادند که در گندم، با افزایش دفعات آبیاری، میزان نیتروژن در برگ و گیاه به طور معنی‌داری افزایش می‌یابد. برگ یکی از مهمترین منابع تأمین‌کننده نیتروژن مراحل پس از گل‌دهی است و همراه با افزایش میزان نیتروژن موجود در گیاه و برگ، میزان فتوسنتز خالص و فعالیت آنزیم روبیسکو افزایش می‌یابد. در بررسی عملکرد چهار رقم کلزای بهاره با مقادیر مختلف نیتروژن مصرفی، مشخص گردید که ارقامی که با نیتروژن بالای مصرفی، عملکرد بالاتری داشتند، پاسخ مشابهی در شرایط مصرف کم نیتروژن از خود نشان دادند (Svencjak and Rengel, 2006). تجمع نیتروژن و توزیع آن در کلزا نشان داد که میزان نیتروژن در کل گیاه، همراه با افزایش میزان نیتروژن مصرفی افزایش می‌یابد. در کل مشاهده شد که کاربرد بیشتر نیتروژن، مقدار کل نیتروژن تجمع یافته در کلزا را افزایش داد اما اثر کمی بر میزان توزیع نیتروژن میان اندام‌های مختلف گیاهی حتی در مقادیر بالاتر مصرف داشت (Chamorro et al., 2002). در این بررسی مشخص شد که رقم زرفام، توانایی بالایی در جذب نیتروژن در شرایط آبیاری معمول و نیتروژن بالای مصرفی و همچنین شرایط خشکی شدید و نیتروژن کم دارد به گونه‌ای که این توانایی، سبب تولید عملکرد دانه بالاتر این رقم نسبت به رقم مودنا گردید. همان طور که گفته شد میزان نیتروژن موجود در گیاه و به ویژه برگ، با ظرفیت فتوسنتزی و کیفیت دانه همبستگی دارد.

رطوبتی دارد. مشخص شده است که مقدار جذب نیتروژن اساساً می‌تواند به وسیله آبیاری افزایش یابد (Abreu et al., 1993). همچنین مشاهده شد که کارایی جذب رقم زرفام در شرایط نرمال و تنش محیطی نسبت به رقم مودنا بیشتر است. با این حال، با اینکه بیشترین کارایی جذب در تیمار N_3 مشاهده شد ولی بیشترین عملکرد دانه مربوط به تیمار N_4 بود. به نظر می‌رسد که در این بررسی، آبیاری کم و سطوح بالای نیتروژن مصرفی، منجر به کارایی مصرف و جذب کم نیتروژن برای ارقام گردیده است. در گندم مشخص شده که تنش آبی اعمال شده در طی پر شدن دانه می‌تواند انتقال ذخائر نیتروژن به دانه‌ها و سرعت پر شدن دانه را افزایش دهد. همچنین، انتقال نیتروژن از برگ‌ها به دانه در شرایط کمبود جذب نیتروژن از خاک می‌تواند سریع‌تر شود (Xu and Yu, 2006). آزمایش‌های مختلفی در کلزا نشان داده‌اند که با افزایش میزان نیتروژن مصرفی، میزان کارایی استفاده از نیتروژن کاهش می‌یابد (Chamorro et al., 2002).

در این بررسی مشاهده شد که حتی تنش آبی متوسط اعمال شده از مرحله ساقه‌دهی سبب کاهش معنی‌دار عملکرد دانه و ماده خشک کل تولیدی گردید. از طرفی، با افزایش نیتروژن مصرفی، عملکرد دانه و اجزای عملکرد افزایش یافت که البته میان سطوح N_3 و N_4 تفاوت معنی‌داری مشاهده نگردید که دلیل این امر می‌تواند عدم کارایی ارقام در استفاده از این نیتروژن اضافی و یا آبشویی و خارج شدن آن از دسترس گیاه باشد. در این آزمایش مشخص گردید که کارایی انتقال نیتروژن ذخیره شده در برگ به دانه‌ها، با افزایش نیتروژن در داخل گیاه، به عنوان مخازن قابل صدور بهبود می‌یابد. در این بررسی، با افزایش مقدار آب، کارایی جذب و انتقال نیتروژن در داخل گیاه افزایش یافت. رقم زرفام، توانایی بالایی برای جذب

آنچنان که می‌دانیم، کارایی استفاده از نیتروژن، از تقسیم عملکرد دانه بر کل نیتروژن جذب شده به دست می‌آید. همان طوری که گفته شد، تنش آبی سبب کاهش عملکرد دانه و کل نیتروژن جذب شده گردید. به نظر می‌رسد که با وجود مقدار کمتر کل نیتروژن جذب شده در شرایط تنش آبی، گیاه به طور کارآمدتری از این نیتروژن برای تشکیل دانه استفاده کرده و کارایی انتقال نیتروژن نسبت به آبیاری معمول بالاتر بوده است. از طرفی، با افزایش نیتروژن مصرفی، مقدار عملکرد دانه و کل نیتروژن جذب شده افزایش یافت. به نظر می‌رسد که با اینکه با افزایش نیتروژن مصرفی، مقدار کل نیتروژن جذب شده توسط گیاه افزایش یافته، ولی در مقادیر پایین‌تر نیتروژن مصرفی، کارایی انتقال و استفاده از نیتروژن جذب شده برای تشکیل دانه بیشتر بوده است.

همچنین، نتایج تجزیه واریانس نشان داد که تیمارهای آبیاری و نیتروژن، اثر معنی‌داری بر کارایی جذب نیتروژن دارند. اثر متقابل آبیاری و نیتروژن نیز نشان داد که به ترتیب، تیمارهای I_1N_3 و I_3N_2 بیشترین و کمترین مقدار جذب نیتروژن را دارند که این اختلاف معنی‌دار بود. میان ارقام، اختلاف معنی‌داری مشاهده نشد. اثر متقابل آبیاری و رقم و نیتروژن و رقم نیز معنی‌دار نبود (جداول ۲ تا ۷).

آنچنان که مشخص است با کاهش میزان رطوبت خاک و افزایش خشکی، کارایی جذب نیتروژن کاهش یافته و سبب کاهش مقدار نیتروژن موجود در اندام‌های گیاهی گردیده است. از طرفی، ما بیشترین میزان جذب را در تیمار N_3 داشتیم که نشان‌دهنده این است که در مقادیر بالای نیتروژن مصرفی، مقدار زیادی از این عنصر در خاک باقی مانده و جذب نمی‌گردد. گیاهان، مقادیر زیادی از نیتروژن را بسته به ارقام و شرایط محیطی از دست می‌دهند. جذب نیتروژن و توزیع آن در گیاهان زراعی، بستگی به شرایط محیطی به ویژه رژیم

و انتقال نیتروژن در شرایط آبیاری نرمال و تنش شدید رطوبتی و همچنین، شرایط نیتروژن زیاد و کم را داشت و توانست عملکرد دانه بالاتری تولید کند. همچنین مشخص شد که آبیاری زیاد و سطوح بالای نیتروژن، منجر به افزایش در کارایی مصرف آب برای عملکرد دانه و ماده خشک کل می گردند.

این پژوهش با همکاری بخش تحقیقات دانه‌های روغنی مؤسسه تحقیقات اصلاح و تهیه نهال و بذر و مؤسسه تحقیقات فنی و مهندسی کشاورزی اجرا شد. بدین وسیله از زحمات آقایان مهندس قلی بیگیان، مهندس عرفت پور و آقایان حسین زاده، عرب و اسدی تشکر و سپاسگزاری به عمل می آید.

References

- گزارش‌های ماهانه شرکت سهامی توسعه کشت دانه‌های روغنی. انتشارات شرکت توسعه کشت دانه‌های روغنی. ۸۵ ص.
- گزارش‌های سالیانه مؤسسه آب و خاک. کرج. ۲۵۰ ص.
- فیزیولوژی گیاهی. (ترجمه). جلد دوم. انتشارات جهاد دانشگاهی مشهد. ۳۷۹ ص.
- Abreu, J. P. D., I. Folres, F. M. G. De Abreu and M. V. Medeira. 1993.** Nitrogen uptake in relation to water availability in wheat. *Plant and Soil*. 154 (1): 89-96.
- Asare, E. and D. H. Scarisbrick. 1995.** Rate of nitrogen and sulfur fertilizers on yield, yield components and seed quality of oilseed rape (*Brassica napus* L.). *Field Crops Res.* 44 (1): 41-46.
- Chamorro, A. M., L. N. Tamagno, R. Bezus and S. J. Sarandon. 2002.** Nitrogen accumulation, partitioning and nitrogen-use efficiency in canola under different nitrogen availabilities. *Soil Sci. and Plant Analysis*. 33 (3-4): 493-504.
- Daniels, M. B. and H. D. Scott. 1991.** Water use efficiency of double cropped wheat and soybean. *Agron. J.* 83: 564-570.
- Diekmann, F. and G. Fischbeck. 2005.** Differences in wheat cultivar response to nitrogen supply. II. differences in N-metabolism-related traits. *J. Agron and Crop Sci.* 191: 362-376.
- Francois, J., M. Sanchez, F. Eusebio, L. Jose Andres, L. Tonorio and L. Ayerbe. 1998.** Turgour maintenance, osmotic adjustment and soluble sugars and proline accumulation in 49 pea cultivars in response to water stress. *Field Crops Res.* 59. (3): 225-235.
- Garside, A. L., R. J. Lawn., R. C. Muchow and D. E. Byth. 1992.** Irrigation management of soybean in a semi-arid tropical environment .II. effect of irrigation frequency on soil and plant water status and crop water use. *Aust. J. Agric. Res.* 43: 1019-1032.
- Hashem, A, M. N. Amin Majumdar, A. Hamid and M. M Hossein. 1998.** Drought stress effects on seed yield, yield attributes, growth, cell membrane stability and gas exchange of synthesized *Brassica napus* L. *J. Agron and Crop Sci.* 180: 129-136.
- Herzog, H. and K. P. Gotz. 2004.** Influence of water deficit on uptake and distribution of nitrogen in soybean monitored by soil injected ¹⁵N. *J. Agron and Crop Sci.* 190: 161-167.

- Hocking, P. J., J. Randall and D. DeMarco. 1997.** The response of dryland canola to nitrogen fertilizer: partitioning and mobilization of drymatter and nitrogen, and nitrogen effects on yield components. *Field Crops Res.* 54: 201-220.
- Jackson, G. D. 2000.** Effects of nitrogen and sulfur on canola yield and nutrient uptake. *Agron. J.* 92: 644-649.
- Ozer, H. 2003.** Sowing date and nitrogen rate effects on growth, yield and yield components of two summer rapeseed cultivars. *Eur. J. Agri.* 19: 453-463.
- Poma, I., G. Venezia and L. Gristina. 1999.** Rapeseed (*Brassica napus* L. var *Oleifera* D. C.) ecophysiological and agronomical aspects as affected by soil water availability. *Proceedings of the 10th International Rapeseed Congress.* Canberra, Australia: 8pp.
- Rathke, G. W. O. Christen and W. Diepenbrok. 2005.** Effect of nitrogen source and rate on productivity and quality of winter oilseed rape (*Brassica napus* L.) grown in different crop rotations. *Field Crop Res.* 94 (2-3): 103-113.
- Rossate, L., P. Laine and A. Qurry. 2001.** Nitrogen storage and remobilization in *Brassica napus* L. during the growth cycle: nitrogen fluxes within the plant and changes in soluble protein patterns. *J. of Exper. Bot.* 52 (361): 1655-1663.
- Sieling, K. and O. Christen. 1997.** Effect of preceding crop combination and N fertilization on yield of six oil-seed rape cultivars. *Eur. J. Agron.* 7 (4): 301-306.
- Sierts, H. P., G. Geisler, J. Leon and W. Dipenbrock. 1987.** Stability of yield components for winter oilseed rape (*Brassica napus* L.) *J. Agron and Crop Sci.* 158: 107-113.
- Sloan, R. J., R. P. Patterson and T. E. Carter. 1990.** Field drought tolerance of soybean plant introduction. *Crop Sci.* 30: 118-123.
- Sylvester, B. and N. C. Bradley. 1978.** Phenological stages in rapeseed (*Brassica napus* L.). *Agron. J.* 25: 36-41.
- Taylor, A. T., C. J. Smith and I. B. Wilson. 1991.** Effect of irrigation and nitrogen fertilizer on yield, oil content, nitrogen accumulation and water use of canola (*Brassica napus* L.). *Nut. Cyc. Agroeco.* 29 (3): 249-260.
- Wright, P. R., J. M. Morgan, R. S. Jessop and A. Gass. 1995.** Comparative adaptation of canola (*Brassica napus* L.) and Indian mustard (*Brassica juncea*) to soil water deficits: yield and yield components. *Field Crops Res.* 42: 1-13.
- Wright, P. R., J. M. Morgan and R. S. Jessop. 1996.** Comparative adaptation of canola (*Brassica napus* L.) and Indian mustard (*Brassica juncea*) to soil water deficits: plant water relations and growth. *Field Crops Res.* 49: 51-49.
- Xu, Z. Z., Z. W. Yu, D. Wang and Y. L. Zhang. 2005.** Nitrogen accumulation and translocation for winter wheat under different irrigation regimes. *J. Agron and Crop Sci.* 191: 439-449.
- Xu, Z. and Z. W. Yu. 2006.** Nitrogen metabolism in flag leaf and grain of wheat in response to irrigation regimes. *J. Plant. Nut. Soil Sci.* 169: 118-126.
- Xu, Z., Z. W. Yu and D. Wang. 2006.** Nitrogen translocation in wheat plants under soil water deficit. *Plant and Soil.* 280: 291-303.

Effect of water stress and different levels of nitrogen fertilizer on seed yield and its components, nitrogen uptake and water use and nitrogen utility efficiency in two rapeseed (*Brassica napus* L.) cultivars

Daneshmand¹, A. R., A. H. Shirani-Rad², Gh. Noormohamadi³, Gh. Zarei⁴ and J. Daneshian⁵

ABSTRACT

Daneshmand, A. R., A. H. Shirani-Rad, Gh. Noormohammadi, Gh. Zarei and J. Daneshian. 2007. Effect of water stress and different levels of nitrogen fertilizer on seed yield and its components, nitrogen uptake and water use and nitrogen utility efficiency in two rapeseed (*Brassica napus* L.) cultivars. Iranian Journal of Crop Sciences. 8 (4): 323-342.

In order to determine the effects of water deficit and different nitrogen levels on seed yield, yield components, water use efficiency, nitrogen utility efficiency and uptake in rapeseed, a field experiment was conducted using a factorial split-plot in randomized complete block design in 2005 growing season. In this study, two cultivars (Zarfam and Modena), three water regimes (irrigation after 40, 60 and 80 percent depletion of soil water) and four nitrogen levels (0, 75, 150 and 225 Kg/ha) was studied. Results showed that increasing the nitrogen rate from 0 to 220 kg/ha and increase in soil water, caused increasing the total biomass production that was accompanied by increasing the seed yield. Increasing the seed yield, was related to increasing the number of pods per plant and number of seeds per pod in both conditions. With increasing the nitrogen and soil water, water use efficiency (seed and total biomass) was increased. The maximum rate of these efficiency, obtained from 220 kg N and 40 percent depletion of soil water. Nitrogen accumulation in all plant organs and nitrogen uptake, increased with increasing nitrogen and watering times. In contrast, nitrogen utility efficiency decreased with increasing nitrogen used and decreasing soil water that finally improved the seed yield and total biomass. Zarfam had a higher nitrogen uptake and mobilization under normal irrigation and severe water stress conditions, and also in higher and lower nitrogen conditions and produced higher seed yield.

Key words: Rapeseed, Water stress, Nitrogen, Yield, Yield components, Water use efficiency, Nitrogen utility efficiency.

Received: February, 2007

1- Faculty member, Islamic Azad University, Ghaemshahr Unit (Corresponding author)

2 and 5- Assistant Prof., Seed and Plant Improvement Institute, Karaj, Iran.

3- Prof., Islamic Azad University, Science and Research Unit, Tehran, Iran.

4- Assistant Prof., Agricultural Engineering Research Institute, Karaj, Iran.